
Literatura i economia

Joaquim Perramon (ed.)

Índex

Pròleg, per Dídac Ramírez i Sarrió	7
El llibre i els autors, per Josep M. Carreras Puigdemongas	9
JOAQUIM PERRAMON, Introducció. Economia i literatura: una relació fructuosa	13
JOAN CANO, <i>Plutos</i> i l'assignació de la riquesa	21
JORDI PASCUAL ESCUTIA, L'economia en el <i>Quixot</i>	45
GUIFRÉ BELLOSO, Diners i màgia: una interpretació econòmica del <i>Faust</i> de Goethe, per Hans Christoph Binswanger	53
IU PIJOAN I FONT, <i>El bitllet d'un milió de lliures</i> , de Mark Twain	69
FRANCESC CABANA, <i>La febre d'or</i> , de Narcís Oller: la novel·la i la realitat.....	87
ANDREU GRAU, Economia explícita en les novel·les de Benito Pérez Galdós, Narcís Oller i Vicente Blasco Ibáñez.....	93
GUIFRÉ BELLOSO, <i>El financier</i> , de Theodore Dreiser	117
LORETO VILAR, L'abecé del comunisme en <i>La mesura</i> (1930-1931), de Bertolt Brecht	129
IU PIJOAN I FONT, Economia i utopia.....	147
FRANCESC MERCADÉ DURÀ, <i>El Petit Príncep</i> . La volta al món de la comunicació en vint-i-vuit paràboles	159
JOAQUIM PERRAMON, L'economia en el periodisme de Josep Pla	169
IU PIJOAN, L'economia en l'humor de Joan Capri.....	191
RICARD FERNÁNDEZ ONTIVEROS, Rafael Chirbes, entre la bombolla i el pantà...	207
JOAQUIM GESTÍ, Petros Màrkaris: tetralogia d'una crisi	215
JOAQUIM PERRAMON, Borsa i literatura	225
LLUÍS MIRET, Literatura i cicles econòmics.....	237
JOAQUIM PERRAMON, Aforismes, refranys i proverbis econòmics en la literatura.....	241
Referències bibliogràfiques	247
Notes biogràfiques dels autors	255

Pròleg

Vaig conèixer Joaquim Perramon fa més de dues dècades i mai li he vist perdre l'entusiasme per la curiositat i la divulgació en el camp de l'economia. Amb les seves reflexions, magníficament expressades i sintetitzades en articles periodístics o científics i petits llibres o comunicacions que ha escrit durant aquests vint anys, ha demostrat per què va aconseguir el grau de doctor en aquest camp malgrat que no s'ha dedicat a la docència ni a la recerca com a ocupació principal. Analista financer, sempre vinculat al sector públic, i articulista o divulgador en el temps lliure, ha compilat tots aquests textos i n'ha fet un llibre magnífic, amb companys, amics i altres economistes que ha anat coneixent i incorporant a la seva llarga llista de coneguts i amats, i tot plegat sobre literatura i economia.

Un llibre molt complet que té part del seu origen en els seminaris de finances del grup de recerca IAFI (Investigació en Anàlisi Financera i de la Incertesa) de la Universitat de Barcelona, que fem pràcticament tots els divendres entre febrer i juny des del curs 1997-1998, i una altra part en les tertúlies i xerrades que organitza el doctor Perramon, com ara la tertúlia «Economia i literatura» a l'Ateneu Barcelonès.

En resum, es tracta d'un text recopilatori molt complet que abasta anàlisis i autors d'època grega, clàssics de la literatura espanyola com ara Cervantes i Pérez Galdós, i altres pensadors, escriptors i fins i tot guionistes de cinema, bo i reflectint que l'economia —l'administració i els mercats— està present en la literatura més universal d'una manera expressa o aplicada. Gairebé una dotzena d'investigadors i economistes confeccionen els vint capítols que componen aquest llibre, que comença amb el *Plutó* d'Aristòfanes i acaba amb el cinema més actual, els proverbis i refranys econòmics. Tota una visió històrica, reflexiva i actual de la relació entre literatura i economia.

Ara ja només us vull recomanar que us endinseu en la lectura d'aquest llibre en l'ordre en què està editat, pels capítols que més us atraguin o bé com a manual de consulta quan es presenten dubtes o ha tingut lloc algun esdeveniment en l'àmbit econòmic. Un llibre versàtil i de gran qualitat que estic segur que satisfarà a tot lector desitjós de saber més sobre economia i trobar en diferents pensadors, escriptors, llibres o pel·lícules la comprensió d'aquest àmbit científic.

Que tingueu una bona lectura.

El llibre i els autors

L'Ateneu Barcelonès ha estat, al llarg de més de cent cinquanta anys de funcionament, un centre de debat intel·lectual, i unes de les formes tradicionals de portar a terme aquesta activitat han estat les tertúlies i les penyes, grups en què els seus components comparteixen entre si i comenten tota mena d'experiències i idees. Aquest llibre recull el fruit de l'activitat de la tertúlia «Economia i literatura», que va ser creada a principis de l'any 2012 i des d'aleshores es reuneix periòdicament a l'Ateneu.

Al llarg del temps, les tertúlies s'han anat transformant i de vegades han canviat de funcionament. En la darrera dècada, a l'Ateneu, han experimentat un desenvolupament molt important en nombre i activitat. Si el 2006 trobem ressenyats en la *Memòria* una desena de grups actius, enguany superen ja la trentena, amb una activitat també creixent en la majoria dels casos. Com s'explica en la pàgina web de l'Ateneu, les tertúlies actuals es caracteritzen per la seva gran diversitat: n'hi ha de setmanals o mensuals, que es fan tot dinant o sense taula, obertes a tothom o restringides..., i se celebren als espais més diversos de la casa: a les sales, a les aules, al bar o al jardí, o fins i tot al restaurant d'un hotel que queda ben a prop. Les temàtiques també són diverses: poden ser molt generalistes o sobre temes molt específics, de tots els àmbits de l'activitat humana. S'hi parla de literatura, història, política, economia, ecologia, art, filosofia, tècnica, Internet, etc., o simplement de qüestions d'actualitat.

Aquesta evolució de les tertúlies de l'Ateneu s'ha produït de manera espontània i de baix a dalt, per la iniciativa de molts socis que, amb el seu esforç i sense gaires ajudes, han revitalitzat de manera molt important l'activitat de la nostra entitat. Un exemple rellevant d'aquesta nova fornada de tertúlies és la que aquí ens ocupa, que va ser una idea de Joaquim Perramon arran de l'activitat de la Secció d'Economia i de la seva tertúlia. Tots vàrem creure que el tema que va proposar en Joaquim, la relació entre economia i literatura, a banda d'encaixar perfectament amb els objectius propis de l'entitat, tenia tantes formes diverses de tractament i un camp tan extens, que era adient i necessari que pogués disposar d'un àmbit propi per desenvolupar-se.

Des del seu inici, el març de 2012, i al llarg de quatre cursos, la tertúlia ha portat a terme una mitjana de sis sessions per curs. També des del seu inici es va veure clar que, atesa la qualitat i preparació de les intervencions dels diver-

sos ponents, valia la pena pensar a editar-les de manera conjunta quan es tinguéssou prou material. Han passat quatre anys i el resultat és aquest volum. Per diverses raons, el llibre no recull totes les ponències presentades en les vint-i-quatre sessions de la tertúlia; de fet, se'n recullen únicament divuit. De totes maneres, la mostra és prou significativa de la tasca realitzada i de la bona pensada que calia fer públiques les tertúlies en forma de llibre.

Crec que aquest volum, a banda de les virtuts que pugui tenir el seu contingut, és un bon exemple a seguir per altres tertúlies, especialment per les que, com en aquest cas, tenen un tema central que van desenvolupant per mitjà d'aportacions de diferents especialistes. No fer-ho, no preveure anticipadament la possibilitat de fer aquestes recopilacions, pot portar a lamentar, en algun moment posterior, que no puguem disposar d'alguna de les intervencions que han tingut lloc i que sovint no han estat recollides, ni tan sols com a resum, en cap mena de suport. Crec que seria una bona idea que la Junta de l'Ateneu estimulés i ajudés a portar a terme publicacions similars a la que aquí presentem, a aquelles tertúlies que per la vàlua de la seva activitat se'n facin mereixedores. Una de les característiques d'aquesta tertúlia, que considero molt positiva i que podem veure reflectida en el text, és la seva multidisciplinarietat, que prové no únicament del tema general originari, ni dels seus integrants o dels diferents tipus d'obres examinades, sinó també, com podreu veure en els currículums que figuren en l'annex, de la formació acadèmica i professional dels diferents autors, tot i que lògicament, d'acord amb el tema i l'origen de la tertúlia, la majoria són economistes.

No em correspon a mi parlar del contingut (en aquest sentit, vegeu el pròleg del Dr. Dídac Ramírez), però sí que voldria referir-me més concretament als autors. Entre tots, cal destacar-ne tres per la seva activitat i major aportació al conjunt: en primer lloc, el responsable de la creació de la tertúlia, del fet que aquesta hagi funcionat tots aquests anys i també del fet que aquest llibre surti a la llum, Joaquim Perramon, doctor en Ciències Econòmiques, que és autor del capítol introductori i de tres capítols més; també cal destacar Iu Pijoan, llicenciat en Dret i en Lingüística, que és l'autor d'uns altres tres capítols, i Guifré Belloso, llicenciat en Ciències Econòmiques i màster en Direcció Financera, que signa dos capítols.

En el llibre hi participen uns altres nou autors, que han fet un capítol cadascun i que són: Joan Cano, llicenciat en Dret, Ciències Polítiques i Humanitats; Francesc Cabana, advocat i historiador de l'economia; Ricard Fernández Ontiveros, llicenciat en Ciències Econòmiques; Andreu Grau, doctor en Filosofia i llicenciat en Teologia; Joaquim Gestí, llicenciat en Filologia Clàssica i doctor en Traducció; Francesc Mercadé, doctor en Ciències Econòmiques;

Lluís G. Miret, doctor en Economia i escriptor; Jordi Pascual Escutia, doctor en Ciències Econòmiques, i Loreto Vilar, doctora en Filologia Alemanya.

Com a ponent de la Secció d'Economia de l'Ateneu Barcelonès —i crec que expresso també el sentiment del conjunt de l'entitat—, vull agrair al professor Perramon la seva tasca en la creació, l'organització i el funcionament de la tertúlia «Economia i literatura», i també a tots els ponents de les seves sessions la seva participació i especialment als que han fet possible la publicació de les seves intervencions. També cal agrair als assistents a la tertúlia la seva presència i fidelitat al llarg d'aquests anys; la seva participació és el que justifica la tasca dels organitzadors i la presència dels col·laboradors. Si, com estableixen els seus estatuts, la finalitat de l'Ateneu és «promoure el diàleg, la recerca i la difusió dels coneixements artístics, científics, humanístics i literaris i afavorir la cultura del país, la convivència de la seva gent i la llengua catalana», no hi ha dubte que aquesta tertúlia, que ara ens ofereix un resum de la seva activitat en aquest llibre, ha estat una excel·lent activitat ateneïsta i per això mereix el nostre agraïment i suport.

JOSEP M. CARRERAS PUIGDENGOLAS
Ponent de la Secció d'Economia
Barcelona, 3 de juny de 2016

Introducció. Economia i literatura: una relació fructuosa

Joaquim Perramon

LA LITERATURA EN L'ECONOMIA

Una de les definicions de literatura afirma que és una activitat que, per mitjà de l'escriptura, es proposa més un fi estètic que no pas didàctic.¹ Tanmateix, sovint la literatura es nodreix de la realitat, que de vegades és economia pura, de manera que pot tenir un component didàctic, tot i que no sigui el seu objectiu.

Hi ha molts exemples de com es pot emprar la literatura per entendre l'economia. En el camp de la història econòmica, David Landes, a *La riquesa i la pobresa de les nacions*, cita William Shakespeare, Jean de La Fontaine, Voltaire, Daniel Defoe, Joseph Conrad i Charles Dickens. Carles Pi i Sunyer (1927), a *L'aptitud econòmica de Catalunya*,² cita Santiago Rusiñol en set pàgines i Narcís Oller en dues.

A vegades es trenca deliberadament la jerarquia de l'estètica sobre la didàctica. Aquest és el cas de les faules: Isop, La Fontaine o Bernard de Mandeville amb la seva *Faula de les abelles*, que segons Ernest Lluch ha estat un dels textos més influents sobre els grans economistes. Passa el mateix amb els contes amb moralitat, com el del rei despulat de Hans Christian Andersen o el passatge de l'ínsula Baratària del *Quixot*, entesa com a caricatura de la realitat del governant³ [Sancho] que ha de navegar entre tantes pressions que acaba sent un mer figurant. Una realitat universal, com entenia Cervantes quan escrivia «que él (Sancho) nunca se puso a averiguar si era ínsula, ciudad, villa o lugar lo que gobernaba». ⁴ És a dir, que tan governador de Baratària és el president dels Estats Units com l'alcalde de Manresa, com el governant d'un partit o un altre.

De vegades han estat els economistes els que han trobat en la narració dels literats la metàfora econòmica. Així, John Maynard Keynes, a *Les possibilitats*

1 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*.

2 La Magrana i Diputació de Barcelona, 1983.

3 Vegeu Perramon, 2007.

4 Capítol LIV del *Quixot*.

econòmiques dels nostres néts, utilitza la novel·la *Silvia i Bruno* de Lewis Carroll. Precisament Humpty Dumpty, un personatge dels *Contes de ma mère l'Oye*, un recull de contes de fades de Charles Perrault i que apareix en un famós passatge d'*Alicia*, serveix al premi Nobel George Akerlof com a metàfora de la crisi. En moltíssimes ocasions, però, la metàfora la veu l'economista, i no sempre hi ha cap intenció al darrere per part de l'autor literari.

A mi em costa moltíssim entendre l'associació d'Akerlof entre la crisi del 2008 i l'ou Humpty Dumpty.⁵ Em passa el mateix amb el *Gran Gatsby* de F. Scott Fitzgerald, que als Estats Units es considera característic d'un tipus d'americà que fa fortuna. És clar que fa fortuna, però de quina manera la fa? Això és característic? Si ells diuen que sí, ho deu ser, però tampoc no ho veig clar. Passa també que qui fa aquestes associacions entre un fet econòmic i una figura literària ho veu tan obvi que no en dóna explicacions, i quan es mira a una distància física, temporal o cultural es fa difícil entendre-les.

També la novel·la s'ha emprat com a experiment o testimoni de la realitat. *Robinson Crusoe* de Daniel Defoe i la *Comèdia Humana* d'Honoré de Balzac van servir a Karl Marx per il·lustrar l'anàlisi de lleis socials.⁶ Sense anar tan lluny, Jacint Ros Hombravella cita *L'avar* de Molière en la seva anàlisi de l'estalvi. També resulta molt il·lustratiu per entendre els fluxos d'informació en els mercats de valors l'exemple de Phileas Fogg en la novel·la *La volta al món en vuitanta dies*, de Jules Verne, escriptor que abans de dedicar-se a la ciència-ficció treballava d'agent a la Borsa de París.

L'ECONOMIA EN LA LITERATURA

El segon àmbit de relació entre la literatura i l'economia és el d'aquelles obres o autors que han fet literatura a partir de l'economia. El primer exemple seria el d'Aristòfanes amb la seva comèdia *Plutos* cap a l'any 276 aC. Plutos, déu de la riquesa, era cec, per la qual cosa la riquesa es repartia a l'atzar (o per fortuna), i no amb justícia. Quan Plutos recupera la visió, les coses, en comptes de millorar, empitjoren.

La corrupció també preocupa Aristòfanes, que arriba a preguntar-se si és millor educar els menuts per adquirir habilitats o per ser uns lladres. D'ençà d'aquest interrogant, la civilització grega no aixecà el cap.

⁵ Humpty és la mentida que convé a tots. Es pot associar amb el capitalisme, però Akerlof no ho explica.

⁶ Vegeu Kemple, 1996.

La corrupció també inspira Nikolai Gogol. La comèdia satírica *L'inspector* és un retrat de la corrupció de l'Administració russa al segle XIX. La temàtica resulta tan universal que l'any 2009 se'n va representar una versió lliure de Jordi Galceran al Teatre Nacional de Catalunya. Per a Lev Trotski, Nikolai Gogol era, a més d'escriptor, un pensador social.⁷

Goethe, que va ser un alt funcionari de la Cort de Weimar amb rang de ministre de finances, es va inspirar en la vida de John Law per a la segona part de *Faust*. El Faust de Goethe i John Law inventaren el paper moneda: el real, John Law, amb la garantia del suposat or del Mississipi, i el de la ficció, Faust, amb el suposat or i els tresors soterrats al país.

El diner de paper va ser —s'ha comprovat— un bon invent, però a l'inici es prestava a trencar qualsevol relació amb la riquesa real. Law, per superar les crítiques dels que toquen de peus a terra, organitzà una imatge insuperable: arreplegà tots els pobres que trobà, els vestí de miners i els féu desfilar per París amb pales i pics a coll dirigint-se a cercar el vaixell que anava rumb al Mississipi.⁸

En el cas de *Faust*, Mefistòfil es defensa dels seus crítics —els que toquen de peus a terra— amb una idea essencial que ha estat esgrimida reiteradament en totes les bombolles que diu: «vigilin vostès, senyors crítics, que estan perdent l'oportunitat de fer-se rics; com tothom!»:

Quina pena
fan els que dubten i, bescantadors
ens provoquem ¡quan s'hi hagin avesat
no voldran altra cosa!⁹

Aquest discurs no és gens allunyat del que no fa tant feia la banca els anys d'eufòria financera. De fet, l'estat d'opinió que genera la confusió no acostuma pas a resultar d'un fet accidental, sinó que està alimentat pels que en treuen profit o es pensen que en treuen, ja que, al final, en una bombolla molts poden acabar perjudicats.

John Law va impactar en la literatura i també en el pensament econòmic. El prestigiós economista Joseph Schumpeter¹⁰ es preguntava per què Keynes

7 Vegeu Trotsky, 1902.

8 Història suposada recreada per Claude Cueni en la novel·la *El jugador*, basada en la vida de John Law.

9 Johann Wolfgang GOETHE, *Faust*, trad. Jordi Lleonart, Barcelona, 1981, pàg. 195.

10 *Història del pensament econòmic*. També Edwin Wilson (2010) es manifesta en el mateix sentit.

no havia fet cap referència en la seva obra a John Law quan havia descobert coses similars en la il·lusió monetària.

El problema és que Law acabà sent un cap de turc que passà a la història com el responsable d'una gran fallida econòmica que va afectar tot el món. La vida de John Law és molt particular i, a mesura que m'he anat endinsant en la seva obra i l'impacte que va tenir en la història i el pensament, m'ha semblat un personatge fantàstic, tan apassionant que es pot ben dir que en aquest cas la realitat supera la ficció. L'any 2008 es va publicar un llibre titulat *El jugador*, de Claude Cueni, que com a novel·la biogràfica encara reforça més la figura de Law.

Per al meu gust, la narració de Stefan Zweig titulada «La descoberta d'El-dorado»¹¹ és essencial per posar de manifest la diferència entre valor i preu i també la limitació del valor jurídic dels drets. Un altre exemple que cal esmentar és el capítol de les memòries de Groucho Marx (*Groucho i jo*) titulat «De com vaig ser protagonista de la bogeria de 1929», que des del meu punt de vista és un dels testimonis més lúcids del crac borsari d'aquell any.

És preciós també el retrat que Edgar Allan Poe fa dels estafadors a «Diding» (*Contes d'horror i sàtira*). El periodista Màrius Carol acaba recomanant a Bernard Madoff i Allen Stanford, famosos per les seves estafes en la crisi de 2008, que haurien de llegir Poe.¹²

L'economista i divulgador de l'economia John K. Galbraith va escriure una novel·la satírica titulada *El professor* en què Montgomery Marvin, professor de Harvard, igual que Galbraith, crea un model de previsió econòmica identificant l'especulació irracional, de manera que això li permet treure profit del procés de bogeria que ell anomena *dementia*.

LES CIRCUMSTÀNCIES ECONÒMIQUES

En un tercer àmbit de relació entre economia i literatura es troben els autors que es basen en fets econòmics rellevants però que en cerquen les conseqüències individuals, no pas les collectives. Aquí situaria la majoria dels autors: William Shakespeare (*El mercader de Venècia*), Cervantes (el *Quixot*),¹³ Wolfgang Goethe (*Faust*), Nikolai Gogol (*Les ànimes mortes*), Charles Dickens (*Temps difícils* o *Oliver Twist*), Honoré de Balzac (*La Comèdia Humana*), Émile Zola

¹¹ En el llibre *Moments estel·lars de la humanitat*.

¹² «Allan Poe y los estafadores», *La Vanguardia*, 25 de febrer de 2009.

¹³ Vegeu Galindo, 2007.

(*L'argent*), Narcís Oller (*La febre d'or*), Santiago Rusiñol (*L'auca del senyor Esteve*), Joseph Conrad (*El cor de les tenebres*), Fernando Pessoa (*El banquer anarquista*), etc.

Sembla que els autors més econòmics, com ara Aristòfanes, han emprat el drama, mentre que la majoria utilitzen l'èpica i poca cosa queda per a la lírica, a part de l'heterodòxia lírica de l'Arcipreste de Hita amb el seu poema *El diner*.

És molt remarcable la relació de l'economia amb la literatura en el periodisme literari de Josep Pla.¹⁴ La concepció de la literatura de Pla es fonamenta en el fet que en la vida no es produeixen arguments més que per una raríssima casualitat. La societat i l'economia queden reflectides en la literatura «caòtica» de Pla com un mecanisme que li és clau i motor.

Cal dir també que, a part de les dèries de Pla en relació amb la moneda per les quals s'ha fet famós, els seus coneixements i, sobretot, les seves referències de l'economia eren molt sòlides: Crexells, Cambó, Sardà, Vicens Vives, Estapé, Carabén, Ortínez, etc.

Un altre periodista econòmic dedicat a la literatura fou Julián Martel (1867-1896), que treballà a *La Nación* (Buenos Aires). Martel escrigué la novel·la titulada *La bolsa*, en la qual fa un retrat de la manera de fer els negocis que condueix a un crac borsari. Des del meu punt de vista, resulta més interessant la part social que la humana. A part que a aquest autor se li ha retret la seva crítica de la col·lectivitat jueva a Buenos Aires —molt centrada en el negoci de la borsa en aquell moment—, el cert és que l'obra ha quedat limitada al seu àmbit cultural i lingüístic. Això és normal. D'altra banda, és ben segur que en aquesta relació que estem fent quedarà fora tota la literatura xinesa o la pakistanesa, per exemple.

En l'àmbit de les novel·les biogràfiques, a banda d'*El jugador*, de Claude Cueni, que abans hem esmentat, hi ha *Francis Ysidro Edgeworth*, de Lluís Barbé, que va situar a Catalunya l'origen familiar d'aquest economista insigne.

ECONOMISTES LITERATS POC ECONOMICISTES

Finalment, cal citar els economistes que han fet obres literàries no necessàriament relacionades amb l'economia, encara que en alguna ocasió pot haver-hi relació. Citem José Luis Sampedro, Francesc Mercadé, Lluís Miret, etc. Un cas peculiar és el d'Azorín, que, havent exercit el periodisme econòmic, no va fer periodisme literari i quan va fer literatura tampoc no va ser «econòmica».

¹⁴ Joaquim PERRAMON. «L'economia en el periodisme de Josep Pla», *Revista de Catalunya*, març 2011.

En canvi, Daniel Defoe, considerat el primer periodista econòmic, no va fer periodisme literari i sí novel·la molt econòmica. L'economia també és present, com hem vist, en Goethe i Verne. I la meua impressió és que l'economia aflora per un costat o altre en les obres literàries dels autors amb formació econòmica.

No és possible ser exhaustiu en una presentació. Queden al tinter autors com Ramon Llull, autor de proverbis molt econòmics, Anselm Turmeda amb el *Llibre dels bons amonestaments*, potser Quevedo..., però, com deia Machado, «se hace camino al andar», i ara el que toca és proposar una racionalització de la relació de l'economia amb la literatura, raó per la qual, en conjunt, hem assenyalat cinc àmbits d'anàlisi:

1. Literatura i didàctica de l'economia
2. Èpica econòmica
3. Drama econòmic
4. Periodisme literari econòmic
5. Autors economistes

ESTRUCTURA DEL LLIBRE

El llibre presenta uns capítols amb la visió d'uns quants autors sobre l'economia en diverses obres literàries. La primera part està dedicada a autors clàssics o les seves obres, i la segona, a temàtiques econòmiques en diversos autors.

Entre els autors i les autores, hi ha economistes, advocats, filòsofs, filòlegs, historiadors, i al final del llibre es presenta un annex amb un breu currículum de cadascun. Tots els autors són persones amb molt bagatge en el seu àmbit i en la vida. La visió que aporten de la literatura es fa d'acord amb la seva saviesa, i la combinació de totes aquestes mirades ofereix uns resultats riquíssims que un sol autor no hauria pogut assolir.

Si deia abans que *El gran Gatsby* no em semblava relacionat amb l'economia, menys m'ho semblaria *El Petit Príncep* o *Utopia*, però, en canvi, veurem que altres autors d'aquest llibre consideren que hi ha una relació que, a més, pot ser extraordinàriament interessant. D'aquesta manera, sobre la temàtica «economia i literatura» s'obre un conjunt de possibilitats inabastables.

En sumar aquestes mirades amb les mirades dels clàssics de la literatura, el resultat és un llibre divulgatiu de la literatura i de l'economia i, sobretot, al meu entendre, un llibre recreatiu per passar una molt bona estona.

Succeix també que amb els escriptors no és cap problema que no tinguin coneixements d'economia. La feina dels escriptors no és fer models teòrics,

sinó construir mons i constatar realitats. I tot i que l'economia és extraordinàriament enrevessada, la visió dels escriptors de l'economia ha estat potent, i en certs aspectes potser més que la dels autors de la teoria econòmica, que ha anat evolucionant segons els temps i les circumstàncies, mentre que la visió dels clàssics roman immutable.

Com que vivim en un món immers en la incertesa, hem de fer servir tant el raonament com les emocions, i la realitat se'ns desdobla entre seny i rauxa. Per això podem fer nostra l'afirmació d'Oscar Wilde que l'art, en aquest cas la literatura, és la mentida que ens ajuda a comprendre la veritat.

Al final del llibre es presenta com a annex una relació de referències bibliogràfiques que no és ben bé el mateix que una bibliografia de llibre. Aquest llibre no és un estudi sobre economia i literatura, de manera que es donen unes referències dels treballs citats als capítols, però també de llibres de literatura o economia que hem considerat d'interès per la temàtica. En definitiva, la bibliografia s'ofereix oberta en coherència amb el fet que la relació entre economia i literatura és inacabable.